

FIGYELŐ

A jelenbe ívelő múlt

Vajdaság magyarságának multja még mindig ismeretlen. Nem mondhatjuk ugyan, hogy nincs e kérdésnek elég nagy és széleskörű irodalma, de ez az irodalom egyrészt nagyon nehezen hozzáférhető, másrészt nem vet teljes és igaz világot népünk itteni történelmére. Komoly felkészültségű történetírók csakúgy foglalkoztak múltunk feltárásával, mint a tudomány barátai, azonban könyveik még a múlt század végén vagy a legjobb esetben a huszadik század elején jelentek meg és így nem csupán az újabb eseményekkel nem foglalkoztak és nem foglalkozhattak, de az akkori nemesi vagy polgári történelemirási felfogásnak megfelelően inkább csak politikai eseményekre irányozták figyelmüket, esetleg a művelődési viszonyokat tették kutatásuk tárgyává. A gazdasági élet, a szociális mozgalmak (kevésbé érdekelték egykori történelem íróinkat és amennyiben) mégis kitértek erre a tárgyra is, ezt csak mellékesen cselekedték és anélkül, hogy meglátták és megláthatták volna a gazdasági élet és a társadalmi mozgalmak kapcsolatát a politikával és kultúrával. Mindez azt jelenti, hogy nem csupán a XX. század, de a XVIII. és XIX. század történelme is vár még ránk, a mi feladatunk, hogy multunkat feltárjuk, megismerjük és megismertessük.

Óriási feladat előtt állunk. At kell értékelni — újabb kutatások alapján — régebbi íróinkat és ki kell egészítenünk írásaikat olyan területek, életszakaszok feltárásával, amelyek előttük még ismeretlenek voltak. Másrészt folytatnunk kell a történelemkutató munkát, amely 1918 és 1948 között szünetelt, hogy pótolhassuk a mulasztottakat, hogy odatehessük az olvasó asztalára a századvég és a XX. század eddig még teljesen hiányzó, de helyesen értékelt történelmét tárgyaló könyveket.

Tettünk már valamit ezen a téren? Édeskeveset, mondhatnók — semmit. És jellemző, hogy az első kísérlet ezen a téren a népünk multjának feltárására irányuló első kísérlet — nem vajdasági magyar kezdeményezésre történt. A Szerb Népköztársaság, kormánya érdeklődött nálunk, kormányunk kért tőlünk történelmi adatokat és így döbrentünk rá arra a valóságra, hogy a kért adatok ismeretlenek előttünk, hogy nem ismerjük saját népünk életét, saját népünk multját.

Vajdaság középkorának története egyelőre talán kevésbé érdekel bennünket. *Egyelőre* az újkor történelmét kellene feltárnunk, megismernünk, azt a történelmi korszakot, amely egyenesen a mába torkollik. Hiszen a XVI—XVII. században teljesen megfogyatkozott a magyarság Vajdaságban olyannyira, hogy a Rákóczi-kort követő szörnyű pusztaságban aligha akadt magyar ember Vajda-

ság területén. Különben sem igen volt található ember a mocsarak között és a szűkes, ősi keménységű, fel nem tört puszták és szteppék hátán, de az a vagy 30.000 ember, aki Bácskát, Bánátot akkoriban lakta szerb és horvát meg román volt. Magyarok mutatóba ha akadtak még ezen a területen.

Vajjon ismerjük-e pontosan a XVIII. századi telepítések és települések történetét? Ismerjük-e azokat a szökött jobbágyokat, akik mint az egykori orosz szteppék kozákjai, idemenekültek, mint bújosos szegénylegények, ahol akkori-ban még kevés volt a földesúr és az államkincstár, a puszták földesura, oly távol székel, hogy nem akadt embere elég, aki felkutatta volna mind az ide bújosolt és itt bújodoló kóbort. Ismerjük-e pontosan azt a folyamatot, amely a kóbort újból földesúr igájába kényszerítette? És azt a folyamatot, amelyet az imént megkülönböztetésképpen nem »településnek«, de »telepítésnek neveztem el? Mert erőszakkal is telepítettek ide magyarokat jobbágyak, úrdolgára járó parasztnak és majorsági »kontraktuálisnak«, szerződéses »szabadparasztnak«, akit nem köt röghöz a törvény és nagytörvényű úr, akit még robotra sem kényszeríthet — a szerződés alapján. Ismerjük-e azt a folyamatot, amelynek során, rövid idő leforgása alatt, robotra kényszerült a szerződéses is és amelynek során odajutott, hogy el nem hagyhatta urát, birtokát, mint a feketicsi parasz-tok, akárhogy éhezett is rajta. Bizony alig-alig ismerjük ezt a folyamatot. És azt a folyamatot sem, amelynek során rétegekre bomlott népünk, nagyrészt elveszítve földcsekéjét és zsellérré válva, hogy egyes, ritka, tagjai két-három telekre is szert tegyenek és hogy, főleg, a földesúr meghívva a nép zsrján, most kis földjét is elsajátítsa, eltulajdonítsa, még akkor is, ha éppen a szerző-déses paraszt, vagy jobbágy munkája tette azt megművelhetővé. Ismerjük-e az új birtokosok égre-törő hirtelen felsudárosodását, azokat, akiket a paraszt még nemrég-i szilvafabérlő korukból ismert? Ismerjük-e azt a folyamatot, amelynek során az új birtokosok, a hűbéri birtokot polgári tulajdonukká, korlátlan tu-lajdonukká alakítják, megszüntetve mindazt a használati jogot, amelyet régeb-ben a jobbágy is élvezett rajta? Mit tudunk az első proletárok megjelenéséről Vajdaságban? Mennyire ismerjük egyebek között a futaki malom »szabad« mun-kásait, akik — Palánkán háltak, onnan jártak be Futakra a malomba és ezért 9 krajcár napszámot kaptak mert a bérükből hibázó 6 krajcárt a földesúr meg-tartotta, hogy tél előtt a »betyár« (munkás) el ne költse.

Ismerjük-e a vajdasági földbirtok polgárisulását, azt a folyamatot, amely-nek során nyugati városok részére termeltek egyre inkább és belesodródtak földesuraink az árútermelési és pénzgazdasági polgári viszonyokba, habár to-vábbra is a régi hűbéri viszonyoknak megfelelő úrdolgára kényszerítették a parasztot?! És ismerjük-e a mocsarak lecsapolásának történetét? Kiss József története és részvénytársasága elég tisztán áll előttünk, de ismerjük-e a többi csatorna ásásának, a többi folyó szabályozásának történetét? Tudjuk-e, hogy alakult át a két-három telkes jobbágy tanyásparaszti, »civissé«, akinek fia már latin iskolába járt, együtt a városi polgár és földesúr fiával? És aki még szinte ma is sajátos színezetet ad egyik-másik falunknak. Gondolták-e erre pl. a debelyácsiak, ahol — falun — is akad ebből az emberfajtából?

1848 történelmét természetesen mindannyian jól ismerjük, alaposan ismer-jük. De ismerjük-e vajjon eléggé a vajdasági 48-as magyar helyzetet? A vajda-sági 48 inkább szerb viszonylatban van feldolgozva. Ez természetes és kézen-fekvő. Ez a lényegesebb, a lényeges vajdasági viszonylatban. De ismerjük-e eléggé a sztapár—doroszlovói 48-as helyzetet, az ottani magyar-szerb baráti

állapotokat? Vagy azt, hogy Szrbobránban együtt ünnepelték szerbek és magyarok 1848 márciusában! És együtt harcoltak a nemesek ellen! Abban a Szrbobránban tehát, amely azután egy teljes éven át harcok színhelye lett. És tanulmányoztuk-e a szerződéses parasztok helyzetét 1848 után, vagy a »dohányosok« helyzetét Észak-Bánátban, akik teljesen proletárokká váltak és akik sem 1848-ban, sem 1870-ben, — amikor Vajdaságban ténylegesen váltották meg magukat a jobbágyok és lettek szabad parasztokká — nem jutottak földhöz, nem kapták meg a földet, amelyet megműveltek és esetleg felesként műveltek azt tovább, ha ugyan nem tanúsítottak ellenállást a hatvanas-hetvenes években. Mert a lazarevói szerződésesek nem juthattak feles földekhez sem, ellenállásuk miatt.

Nincs felderítve és munkásságunkra vár még az ú. n. tagosítás és legelő-elkülönbzés az 50—70-es évek során, amikor tagosították a földet; ez hasznos volt az általános haladás szempontjából, annak ellenére, hogy a földesurak és zsíros parasztok javára hajtották végre. Hasznos volt, de oly haladás volt, amelyet a dolgozók kárára eszközöltek. Hiszen az új felosztás során úgy jártak el, mint az isten: akinek volt, akinek az isten is adott, annak adtak, akinek nem volt, annak most sem juttattak. Így vesztette el a zsellér legeltetési jogát is a közös legelőn, amely eztán már az urak tulajdonát képezte.

Két útja van, általános szempontból tekintve a dolgot, a birtok átalakulásának tőkés-birtokká. Az amerikai-farmeri út, a meggazdagodott paraszt útja és a porosz-junker út, amely az egykori nemesi nagybirtokot alakítja át tőkés birtokká. Vajdaságban megtaláljuk mind a két utat és a tőkés nagybirtok mindkét fajtáját. Még eddig nem tanulmányoztuk ezeket az utakat. És nem tettük kutatás tárgyává a kétféle nagybirtok gépesítését sem. Holott sok érdekes anyaggal fogja ez is gazdagítani tapasztalati tárházunkat. Hiszen akkor vetették rá magukat uraink a gépi termelésre, amikor erre a földmunkások és cselédek folytonos harcai, arató sztrájkjai rákényszerítették őket mint technikai harci eszközre a munkásság elleni harcban! És mennyi következménnyel járt földmunkásaink és a cselédség állandó osztályharca a tőkésített nagybirtokokon. De megállapítottuk-e ennek az osztályharcnak konkrét, vajdasági okait? Elemeztük-e magukat a harcokat, a kis összecsapásokon kezdve a nagy-csatákig?! Ismerjük-e a nagycsaták lefolyását és főleg azok horderejét és következményeit?! Hiszen az 1897-es bánáti nagy mozgalomtól számíthatjuk Vajdaságban azt a határköt, amellyel nálunk az imperializmussal párhuzamos szakasz megkezdődik. De eléggé ismerjük-e már ezeknek a harcoknak a történetét? Egyelőre csak egyes szemtanúk ellentmondó, a lényegét fel nem ismerő szavai és az egykorú becskerekai kormányparti napilap, a »Torontál« hasábjai tájékoztatnak bennünket e kérdésben. Igaz ugyan, hogy a Torontál legalább 20 számban foglalkozik a kérdéssel, igen komolyan, sokszor egész oldalakon át és számos vezércikk tárgyává téve az »agrárszocializmus« kérdést. De az alispáni jelentéseket és egyéb irományokat még nem láthattuk és nem tudjuk pl., hogy a zentai nagy-csata egykorú volt-e a bánáti mozgalommal vagy pedig még — 1896-ban esett meg, mert régi íróink majd 96-ra majd 97-re teszik. 1906-ban újból egész Torontál lángban állott, alig három járás akadt mozgalom nélkül és ugyanakkor forrt Bácska is. Hiszen Topolyán, Moravicán, Zentán már a századvég látott oly illegális földmunkás szervezeteket, amelyek 500—600 tagot is számláltak és amelyek komoly mozgalmakat vezettek. Csak Bajmokról tudjuk, hogy sikert ért el csupán a moravicai sztrájk, 1906, és szervezkedés ismert némileg, már

amennyire erre az öreg Kecskeméti Lajos, aki éppen memoárjait írja, fényt derített.

De e harcok eredménye nem csupán a gépesítés volt, de a »földbirtokparcellázás« és az újabb telepítések is, a sztrájkterő-banditák állandósítása állami vezetés és szervezés alatt a nagybirtokosok javára csendőrkísérettel — és következménye volt a mozgalmaknak egyik-másik magyarországi »rabszolgatörvény«, amely betiltotta a sztrájkot és egyúttal persze — az egyke és a kivándorlás is. Baba Anujka, a bánáti tömeggyilkos, aki tömegével mérgezte meg a szemétdombon termő »szerecsikával« a férfiakat és meg nem születésre ítelt magzatokat, Baba Anujka joggal csodálkozott rajta, hogy a törvény bűnösnek tartja — csupán a kor parancsa szerint járt el hiszen áldották az asszonyok. Minderről még édes-keveset tudunk, ahogy kevéssé ismerjük a vajdasági szekták történetét is, kezdve azon a Frankovics Mihályon, akit 1819-ben, amikor Zomborban letartóztatták 2000 paraszt akart kiszabadítani a csendőrgyűrűből, hogy katonaságot kellett kivezénelni a tömeg ellen, mondom kezdve ezen a Frankovics Mihályon a pacséri szektásokon át egész a nazarénusokig, akiket a Monarchia 1914-ben kivégeztetett, mert nem akartak puskát fogni, és akik azután teljesen a reakció szolgálatába állottak.

Sok-sok kérdés vár még megoldásra. Hiszen csak éppen néhány agrárkérdésre hívtam fel a figyelmet. És csak 1918-ig. És mennyi minden vár felderítésre a városi kapitalizmus kifejlődésének szektorán és mennyi minden 1918 után és óta?! Hiszen csak megéltük a magyarság sorsát a régi Jugoszláviában, de okmányyszerű anyag, sőt újságok, könyvek sem állanak rendelkezésünkre, ha komolyan hozzá akarunk látni megírásához. Pedig most ezt akarjuk. A kultúregyesületek szövetségének is komoly a szándéka. Célul tűzte ki maga elé, hogy feltárja és megírja Vajdaság kisebbségeinek multját mint a jelenhez vezető utat — és a történetírók értekezletén megállapította, hogy egyelőre csupán az első lépés megtevéséről lehet szó. Hiszen egyelőre még azt sem tudjuk: mivel rendelkezünk máris? Óriási kulturális fellendülést élünk meg, de nem tudjuk, mire is építhetünk, mi volt eddig, mi történt eddig kulturális téren. Csak éppen annyit tudunk, hogy itt sohasem volt azelőtt és sohasem lehetett igazi kulturális érdeklődés és alkotás, és hogy a kultúregyesületek csak akkor próbáltak mozogni, ha a megyei hatóságok maguk álltak az egyesület élére és ráparancsoltak alattvalóikra, hogy teremtsenek kultúrát — a terjedő népi, terjedő munkáskultúra ellen, hiszen különben, a parancs nélkül a közgyűléseken, megyei viszonylatban sem jelentek meg többben mint öten-hatan. Nem ismerjük ennek az egykori kultúrának lényegét sem. Pedig feltétlenül jelentett az valamit, ha a főispán és nagybirtokos a kultúregyesület elnöke és ha a gazdasági szakértő és bankár annak irányítója! Már a bankár, aki a nagybirtokosok fizetett titkára egyúttal és akitől mégis egyedül értesülhetünk egyelőre arra vonatkozólag mi is történt akár az osztályharc terén is, hiszen hatalmas jelentésben számol be erről is.

És nem különös, hogy ennek a megyei vezérférfiúnak könyveit szinte nem lehet felkutatni, mert azok, akiknek könyvtárában helyet foglalt — lassanként feltűzelik egykor szép könyvtárukat, hogy »levegőt teremtsenek« egykor tágasabb lakásaikban. A jóbarát könyveit is kályhára vetik, ha éppen sorra kerül!

Itt az ideje, hogy leltározzunk, hogy megállapítsuk — mivel rendelkezünk, mire építhetünk, hogy azután további lépéseket is teheszünk. Mi is hát a teendő? Volt meglehetősen történelmi irodalmunk és még nagyobb oly irodalmunk,

amely megírása idején nem jelentett történelmet, hanem korszerű kérdéseket tárgyalt, elemzett, hogy valamelyes megoldásra jusson, de amely könyvek ma történelmi kútfőül szolgálhatnak, különösen ha adataikat ellenőrizhetjük levéltárak okmányai, irományai alapján. Voltak kulturális egyesületeink, így volt történelmi társulatunk Bácskában (Zombor) és Bánátban is (Temesvár). Ezek már a 80-as években sőt előbb alakultak meg és évkönyveket adtak ki. De egyéb egyesületeink is adtak ki évkönyveket és jelentéseket munkásságukról. Tanügyi lapok is jelentek meg mind Bánátban mind Bácskában. Néhány címet, felsorolok és néhány ujság, hirlap címét is, hiszen rengeteg ujság jelent meg már a 50—60-as évektől kezdődőleg és azok is forrásművek gyanánt használhatók, bizonyos levéltári ellenőrzés után természetesen.

Néhány könyvcímet ideiktatok. Persze nem a Pesten megjelent könyvekre gondolok itt csupán de, és főleg, a helyi irodalomra. Mondjuk pl. Iványi István, Dudás Gyula, Rác Vilmos könyveire, az egyes falvak és városok monográfiájára és a kéziratban maradt művekre is mint a Dudás Gyula »Zenta monográfiájára«. Történelmi művek Szentiványi Ferenc, Stassik Ferenc, Szentkláray Jenő, Trifunác Pál. vagy a Stelzer, és Grossmid írásai és még annyi más könyv, amelyhez szinte alig lehet hozzájutni. Legnagyobb könyvtárainkban pl. még Szentkláray művei sem találhatóak, vagy a zrenyanini városi könyvtárban nem lelhetők fel a torontáli történelmet tárgyaló művek, de azok a művek sem amelyek egykori korszerű problémákat, becskereki és torontáli kérdéseket tárgyalnak. Megmondom azonnal, milyen könyvekre gondolok itt. Janko Ágoston egykori alispán, Rónai Jenő egykori főispán, Marton Andor könyveire nem igen lehet rábukkanni sem.

Hasonlóan állunk az egykorú hirlapirodalom termékeinek terén is. Pedig akadt ujság szép számmal minden nyelven. Bácskában például különböző időközökben, hosszabb-rövidebb ideig, a következő helyeken jelentek meg lapok: Újvidék, Szabadka, Zombor, Zenta, Becse, Apatin, Ada, Topolya, Szivac, Palánka, Verbász stb. Bánátban is adtak ki ujságokat a városokon kívül oly helységekben is mint Perjámos vagy Szentmiklós stb, hogy ne beszéljünk Becskerekéről, Kikindáról, Pancsováról, Kanizsáról, Becséről stb. Szabadkán már 1847-ben megjelent az első naptár és 1848-ban »Honunk állapota« címen hirlap. Itt »Tanügyi lapokat« is szerkesztettek egy időben mint Becskereken is. Szerb lapok is igen nagy számban jelentek meg és nem csupán Újvidéken: Külön felhívom a figyelmet az 1848/49-ben megjelent »Napredak«-ra és »Vjestnik«-re mint olyan lapokra amelyek nem találhatóak pl. a Matica könyvtárában. Az első bánati ujság a Grossbecskereker Wochenblatt, amely 1851 óta jelent meg — ott található a zrenyanini múzeumban, mint a becskereki magyar napilap, az 1872 óta kiadott »Torontál« évfolyamai is. De már az egykorú 4 ellenzéki hirlap nincs meg és főszerkesztjük dr. Váradi Imre lakásán is aligha lesznek fellelhetők, kivéve egyes példányait. Ezek csak egyes kiragadott példák. Hosszú oldalak kellene ahhoz, hogy az összes egykori lapok jegyzékét és megjelenési évét itt lehozzam. Erre egyelőre talán most nincs is szükség. Hiszen a jegyzék, amely fölött rendelkezem nem teljes még és, főleg — senki sem tudja: hol találhatóak ezek a lapok és ezek a könyvek. A zombori múzeum könyvtára elég teljes. A zombori múzeumi könyvtáros feladata, hogy minél előbb összeírja mindazokat a könyveket, lapokat stb. amelyek vajdasági történelemmel, vajdasági problémákkal foglalkoznak, hogy mindenki aki e kérdések valamelyikével foglalkozni akar, tudja: mi és hol található. Ilyen könyvtár akad elég szép számmal Vajdaság-

ban. Gondoljunk csak a szabadkai gimnázium szép könyvtárára, a zentai könyvtárra és így tovább. Mindezeknek feladata a jelzett jegyzéket eljuttatni a Híd szerkesztőségébe, hogy azt közzé tehessek általános használatra. Fel kell állítanunk a tudományos katasztert. Egész sereg iskolai értesítő is foglalkozik komoly társadalmi, tudományos vagy más kérdéssel, amely felhasználható multunk feltárásánál.

És ez nem csupán a régmúlt történelmére vonatkozik. Hiszen nincs még olyan jegyzékünk amely tudomásunkra hozná, mi jelent meg a régi Jugoszlávia ideje alatt magyar nyelven vagy vajdasági problémával kapcsolatban. Nem tudunk hozzájutni pl. a »Szervezett (Munkás« évfolyamaihoz, vagy egyéb kiadványaihoz így pl. naptáraihoz sem. Nem található a rövid, tiszavirág-eletű folyóiratok sem, mint pl. a »Tovább«, vagy a Halász kis litografált füzetes könyvtára és így tovább. Egyes könyvtárakban talán akad ezekből és a rengeteg fel nem sorolt könyvből, füzetből, folyóiratból, lapból valami és főleg, feltétlenül akad mindebből, valami sok magánember könyvei, írásai között. Nincs egyébre szükség mint arra, hogy ezek összeírják mi található náluk és ezt jelezzék, hogy szükség esetén történetíróink tudják mivel számolhatnak. Egyelőre csupán katalógus összeállításáról van szó: arról, hogy megtudjuk mi fölött rendelkezünk és hol található mindez, mely könyvtárban, vagy kinél, ha magánemberről van szó. És talán-talán azok is, akik helyszüke miatt eltűzelik könyvtárukat, inkább és szivesebben tudnák írásaikat, könyveiket jobb helyen, biztosabb helyen — kosztra, kvártélyra adva ki azokat valamely oly központi könyvtárba, amelyben felhasználhatók lesznek a tudomány céljaira.

Persze mindez még nem elegendő. Vannak levéltáraink is, amelyek még egyelőre rendezés alatt állanak. De vannak olyan irományaink is, amelyek egyes magánemberek levéltárában állanak s amelyekről semmit sem tudunk. Helyes volna és égetőn szükséges, hogy ezek a magányosok összeírják fontosabb okmányaikat, leveleiket, talán nyomtatott, vagy kéziratban lévő írásaikat, előadásait, beszédeiket és azt a jegyzéket szintén beküldenek, hogy az irományok katalógusát is összeállíthatnánk. Egyes pörök aktái is igen komoly szolgálatokat tehetnek, ha nem csupán az egyesre, de egyúttal a társadalmi viszonyokra is fényt derítenek. Iskolai, egyesületi, bírósági levéltárakban is rengeteg hasznos anyag rejtőzik.

Itt az ideje, hogy hozzáfogjunk népünk történelmének megírásához, hogy feltárjuk Vajdaság multját. A katalógus összeállítása volna az első lépés az úton amelynek végén elérhetnők a kitűzött célt.

Lőrinc Péter